

DAGBOEK 1977-1978

Eerste druk november 2014

© Copyright 2014 FRIDA VOGELS, BOLOGNA

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Frida Vogels

DAGBOEK

1977-1978

Uitgeverij Van Oorschot
Amsterdam

Een asterisk (★) in de marge verwijst naar de aantekeningen op pagina 593 e.v.

Een aantal eigen- en plaatsnamen zijn in deze uitgave veranderd.

Voorwoord

Dit elfde deel, 1977–1978, is het laatste deel van mijn dagboek dat bij mijn leven zal verschijnen.

De afspraak met de uitgever was, dat ik door zou gaan tot 1990–1991, de jaren waarin ik mijn boek *De harde kern* voltooide en besloot dat ik het wilde publiceren. Dat laatste stond namelijk niet bij voorbaat vast. Maar toen het eenmaal af was, publiceerde het boek als het ware zichzelf. Het was geschreven en moest gelezen worden.

Mijn dagboek, daarentegen, is nooit bestemd geweest voor publicatie. Een dagboek schrijf je voor jezelf, als houvast om je eigen gedrag te begrijpen en voorzover dat gaat te besturen, en ik heb het zolang ik het schreef dan ook altijd zorgvuldig geheim gehouden. Maar toen mijn boek af was en mijn behoefte aan dagboekschrijven tegelijkertijd verviel, moest ik beslissen wat ik er mee wilde: óf vernietigen, óf nalaten in een voor andere lezers geschikt gemaakte vorm. Ik las er hier en daar wat in en besloot tot het laatste.

Van 1991 tot 2000 was ik bezig met het redigeren van mijn dagboek. Mijn leven nog eens voorbij te zien trekken, bleek boeiender dan ik had gedacht. Of dat ook voor anderen interessant was, was mijn zaak niet; dat moesten die anderen maar uitmaken, later. Toen ik klaar was, gaf ik een exemplaar van mijn typoscript aan Gemma Nefkens van Van Oorschot, om er als mijn tijd voorbij zou zijn mee te doen wat ze wou. Ik voelde me gerust toen ik het afgedragen had. Ik was nu zeventig en had gedaan wat ik kon, dacht ik. Maar dat bleek een misrekening.

Ik ga niet in op wat er toen precies gebeurde. Het kwam erop neer, dat ik zwichtte voor de aandrang van de uitgever om mijn

dagboek nu meteen te publiceren. In 2005 begon het te verschijnen, één deel per jaar, en de uitgever kreeg gelijk: er vormde zich een kring van trouwe lezers die elk jaar uitzagen naar de verschijning van het volgende deel. Ik heb daar ook wel plezier van gehad, van sommige lezers kreeg ik mooie reacties, maar mijn tegenzin in die voortijdige publicatie werd hoe langer hoe sterker en met dit elfde deel heb ik besloten te stoppen. In de eerste jaren tachtig viel er het een en ander voor dat niet alleen voor mijzelf, maar ook voor anderen zo pijnlijk was dat ik er niets voor voel het hier in detail prijs te geven. Ik heb er in *Met zijn drieën*, het derde en laatste deel van *De harde kern*, al over geschreven en wat daar staat, is schokkend genoeg.

In het vroege voorjaar van 1991 was ik in Amsterdam, waar ik mijn boek naar de uitgever bracht. Toen ik weer terug was in Bologna, struikelde ik over een stoeprandje en brak mijn rechterpols. Mijn rechterarm zat zes weken in het gips. In die tijd typte ik een 'Verslag met de linkerhand', dat als ik me aan de oorspronkelijke afspraak had gehouden het sluitstuk van mijn dagboek zou zijn geworden. Als zodanig gebruik ik het nu ook.

Frida Vogels

1977

Bologna, 4 januari 1977

Nee, van mijn goede voornemens kwam niets terecht. Het boert niet tussen E's moeder en mij, zal ik maar zeggen. Toch is het al met al niet zo slecht gegaan, ik vond het prettiger in Castellina dan andere keren. (Ik word geplaagd door de poezenvlooiën die nog steeds door het huis springen en na een week vasten uitgehongerd zijn.) Dat lag dus geenszins aan mijn verhouding tot E's moeder, die even belabberd was als altijd; het lag er misschien vooral aan dat ik Remo *Kanker* te lezen heb gegeven. Hij was er niet enthousiast over. Het zou misschien beter geworden zijn, dacht hij, als ik een paar jaar gewacht had voor ik het schreef, zodat ik het met meer afstand en bezonkener gevoelens had kunnen schrijven. Ik antwoordde daarop dat ik wel dacht te begrijpen wat hij bedoelde, maar dat gebrek aan afstand en onvermogen tot oordelen een karakterfout van Berta/mijzelf en geen litteraire tekortkoming is, en dat de onmacht waar dat toe leidt nu juist het onderwerp is van het boek. Het is mogelijk dat Remo dat wel degelijk heeft gezien, maar schroomde om het te zeggen.

Toen we naar huis liepen, zei ik tegen E. dat ik blij was met Remo's reactie. Hij begreep dat niet, want Remo had immers nogal wat reserves gehad, en hij begreep bovendien die reactie zelf niet: 'Het lijkt net of hij bedoelt dat er nog rancune in zit,' zei hij. 'Natuurlijk bedoelt hij dat,' zei ik, 'want dat *is* immers zo, er zit onverwerkte rancune in.' Daarop zweeg hij, omdat het gesprek hem alweer te heet werd.

Ik ben zoals dat gaat nog te moe en te verward om alles goed te kunnen opschrijven. Het is koud in huis. Vannacht had ik het te koud om te kunnen slapen en vanochtend heb ik een warm bad

genomen. Dat doe ik nooit, maar nu was het een uitkomst. Bij het afscheid gisteren *bedankte* E's moeder me voor mijn komst. Het is maar goed dat dat op het ogenblik zelf niet echt tot me doordrong (E's moeder en tante Clementina huilden allebei en dat nam mijn aandacht in beslag), zodat ik er zonder korzeligheid op reageerde. Die korzeligheid kwam achteraf. Ik bèn niet aardig tegen haar, maar het is ook waar dat zij me dat niet gemakkelijk maakt met haar geveinsde hartelijk- en zorgvuldig verpakte hatelijkheid. De schuld voor de slechte verhouding is eerlijk verdeeld en eerlijk verdeelde schuld houdt in zekere zin op schuld te zijn.

Er waren anders wel weer sterke staaltjes. Ik had me voorgenomen om E's moeder meer gezelschap te houden, meer met haar te praten en meer naar haar te luisteren. Zodoende werd een geliefkoosd onderwerp, tante Italina en Marisa, nu verder uitgediept. Ik kreeg te horen dat tante Italina oom Virgilio had getrouwd in de verwachting dat hij ingenieur zou worden, wat echter niet doorging omdat zijn vader ontijdig stierf, zodat er geen geld meer was, en ja, toen zat ze aan hem vast. Nu weet ik al lang dat het nooit de bedoeling geweest is om de jongere zoons te laten studeren omdat al het beschikbare geld naar Leonardo, student in Napels, ging, zodat (om maar wat te noemen) E's moeder en tante Flora op een warme zomerdag niet eens een schijf watermeloen mochten kopen, naar zij me zelf heeft verteld, en ik weet ook dat tante Italina's wrok niet veroorzaakt werd door *die* foute berekening, maar door een andere, nl. dat ze haar beroep van onderwijzeres wilde blijven uitoefenen en dat oom Virgilio haar dat toen ze eenmaal getrouwd waren verbood. Al die dingen weet E's moeder beter dan ik. Ik zei dus botweg dat dat niet waar was. E's moeder bezwoer me van wel, tante Italina, die het hart op de tong droeg, had het haar zelf meer dan eens verteld en het had haar elke keer weer geschokt, ze had het nauwelijks kunnen geloven, net als ik, maar ze had zich gewonnen moeten geven aan de feiten. Ze weet ook dat ik tante Italina wel mag. Ik liep hier weg, naar oom Mario's kamer, en deed de deur achter me dicht, waar zij nog tegen praatte. Pas uren later, toen ik met E. en Michele uitging, zagen we elkaar weer; ze zat nu bij de keukendeur en vroeg me glimlachend wat ik die avond eten wilde. Ik gedroeg me weer

onbeschoft en gaf het antwoord aan tante Clementina in plaats van aan haar. Opzij van me zag ik dat ze nerveuze bewegingen maakte, met haar handen klapte, leek me. Ze doet dat soms, in haar handen klappen, met haar voet stampen, als een boos kind, wat me ook wel ontroert; het is zo begrijpelijk van iemand die zo hulpeloos is. Hoe dat zij, ik ging met E. en Michele de deur uit en dacht er verder niet aan.

Geprobeerd aan Max te schrijven, maar blijven steken.

Ik kreeg een Kerstkaart van Annie Mendèt en Nellie (de poes uit de Vondelstraat).

5 jan. – Ik moet altijd een hobbel over, met een fysieke krachtsinspanning, om iets wat me geraakt heeft op te schrijven. Het opschrijven van trivia, die ik terwijl ik schrijf alweer vergeet, gaat daarentegen vanzelf. Het is misschien schroom, een gevoel dat je je leven niet moet verschrijven. Of misschien enerzijds de behoefte om wat van belang is te ordenen, te bewaren, en anderzijds de angst het daarmee aan de stroom te onttrekken, onbruikbaar te maken.

Grauw, guur, groezelig weer.

Bij wijze van conclusie van gisteren: ik vind E.'s moeder *niet* aardig. Nee. En dat is dan eindelijk, na tweeëneenhalf jaar als ik het goed uitreken, de katharsis volgend op ons gedwongen gemeenschappelijk verblijf in Lucera.

De katten buiten hadden het met de feestdagen zo goed gehad dat ik ze toen ik ze vandaag bezocht voorzien vond van twee hele kippepoten (niet zo erg vers weliswaar), waar ze niet naar taalden.

6 jan. – Beroerd. Enfin, het gaat nog.

Zondagmiddag, de dag van aankomst in Castellina, gingen we bij Remo op bezoek. Ik had een tas bij me met *Kanker* erin. 'Wat heb je daar?' vroeg E. 'Iets wat ik aan Remo moet brengen.' Toen we er waren, bleef de tas enige tijd tegen een tafelpoot staan. Het gesprek kwam op boeken en Remo zei dat hij geen tijd om te lezen had en dat de ongelezen boeken zich opstapelden, waarop ik zei 'ik heb nog iets te lezen voor je meegebracht'. Ik vertelde er iets over: dat ik het tien jaar geleden in het Nederlands geschre-

ven heb en dat E. het later in het Italiaans heeft vertaald 'om het Lina en Dino te laten lezen', en dat we toen hij met de vertaling bezig was grote problemen hadden, omdat ik van zijn tekst zei 'dat staat er niet!' en hij van mijn voorstellen voor correctie 'dat is geen Italiaans!' Remo gaf daar een antwoord op dat me, in mijn opwindning over mijn onderneming, grotendeels ontging, waar ik onmiddellijk spijt van had, want ik ving het woord 'intruso' op: een indringer, dat is de vertaler die zich meester maakt van je werk, en dat had ik in die omstandigheden dus in E. gevoeld. Zo- iets moet hij bedoeld hebben en ik voelde daar vriendschap voor mij in, maar was niet in staat te volgen wat hij zei.

Pas zaterdag gingen we weer naar Remo en toen had hij *Kanker* gelezen. Hij was er zoals ik al zei niet enthousiast over, hij vond het van te dichtbij geschreven, met nog te veel kwaadheid erin, waar- aan hij toevoegde 'dat die kwaadheid me alleszins tot eer strekte'. Dat is lijnrecht in tegenspraak met het oordeel van Han, die vindt dat er geen grein agressiviteit in mijn verhaal steekt en dat alleen de consequentie waarmee ik mijn onmacht om een houding aan te nemen beschrijf ten slotte tot zoiets als een houding wordt. An- ders gezegd, Remo denkt dat ik *Kanker* geschreven heb uit ver- ontwaardiging en Han denkt juist dat ik het geschreven heb om mijn gebrek aan verontwaardiging te compenseren. Han kent me beter. De solidariteitsproblemen waar *Kanker* over gaat, zijn Re- mo volslagen vreemd. Maar ik had zo'n oordeel als het zijne nog nooit gehoord en wilde het graag beter begrijpen.

Al zei ik dan om te beginnen dat ik 'wel geloofde te begrijpen wat hij bedoelde', een geijkte verklaring waarmee je elke kans op beter begrip de grond in boort. Enfin. Ik zei ook, dat één perso- nage in *Kanker* wel beschreven is met de afstand die Remo voor het hele boek verlangt: E.'s vader. 'Als ik het over Enzo's vader heb,' zei ik, 'weet ik waar ik het over heb. Ik voel me niet verstrikt in woorden, gebaren, gedragingen waar ik me aan stoot, maar die ik niet begrijp. Enzo's vader heeft me altijd als toetssteen gediend.' Remo antwoordde dat hij inderdaad ook in *Kanker*, net als in mijn herinneringen aan E.'s vader, een 'diepe sympathie' had ge- voeld, 'die nooit in zoveel woorden uitgesproken wordt'. Daarop richtte hij zich tot E. 'Voorzover ik dat heb kunnen zien,' zei hij,

‘is je vader in jouw huis altijd onrecht gedaan. Niet alleen door de familie van je moeder, maar ook – je moet het maar accepteren dat ik dat zeg – ook door jou.’

Ik voelde me door die opmerking, die mijn verhaal had losgemaakt, beloond. Ik voelde er Remo’s vriendschap voor ons allebei in. (Ik denk nu weer aan wat Han afgelopen voorjaar tegen me zei.) E.’s antwoord was niet op het peil waar de opmerking om vroeg. Ik voelde er iets van die moeilijk te betrappen schijnheiligheid in die me in zijn moeder zo hindert. Remo suggereerde hem zelf een antwoord: de bruuskheid, de lomphheid soms, die hij in E.’s gedrag tegenover zijn vader had opgemerkt, was misschien te wijten aan angst ‘dat zijn vader een domme indruk zou maken’; het gesprek over *Weltanschauung* in *Kanker* kwam ter sprake, waarvan E. zei ‘ja precies! Dat is precies wat ik bedoel!’ Ik zei, dat ik E. met veel plezier na dat gesprek zijn mond aan de hete koffie had laten verbranden, en Remo lachte. Maar E. zei nu, nee, dat was de verklaring niet, hij was nooit bang geweest dat zijn vader een domme indruk zou maken. Hij probeerde te formuleren wat dan wel de verklaring was. Als kind, zei hij, had hij eigenlijk nooit naar zijn vader omgekeken, zijn vader had nauwelijks voor hem bestaan. Hier zei Remo dat oom Mario’s zorg en liefde voor E. op zichzelf natuurlijk mooie gevoelens waren geweest, maar dat hij er, vanuit E.’s vader gezien, geen recht op had gehad: hij had zich E., als het ware, als zoon toegeëigend en zijn vader van zijn plaats gedrongen. E. ging daar niet op in. Hij vertelde verder dat zijn vader toen hij een kind was dus nauwelijks voor hem bestaan had, maar dat hij omstreeks zijn zestiende jaar sympathie voor hem had gekregen, en dat de juiste verklaring voor het feit dat hij zich zo dikwijls onaardig tegen zijn vader had gedragen was, dat die hem, zijn enige zoon, altijd had overschat; dat had hij nooit kunnen verdragen. Remo vond die verklaring zichtbaar onbevredigend, maar drong nu E. het zo stelde niet verder aan; ik zei half voor me uit ‘jawel, maar dat is niet alles’. E. zei vervolgens dat iets dergelijks hem nu met zijn moeder overkwam. ‘Er is geen plaats op de wereld waar ik liever ben dan in mijn eigen huis,’ zei hij, ‘en toch gedraag ik me vaak allernaarstigst tegen mijn moeder, ik bek haar af, ik foeter haar uit. Hoe komt dat?’

Remo liet die vraag voor wat hij was. Hij was ook nooit vertrouwelijk met zijn vader geweest, zei hij. Zijn vader had zich in zijn gezin altijd als een patriarch gedragen en voor Remo, het nakomertje, was de afstand dubbel groot geweest. Nu kon hij zien dat die patriarchale houding in tegenspraak was met zijn vaders liberale denkbeelden en satirische geest. 'Met meer ontwikkeling had hij een soort Voltaire, een soort Heine kunnen zijn,' zei Remo. Zijn vader had haarscherpe oordelen over mensen gehad en ze met een enkele anekdote feilloos kunnen portretteren; en in de opvoeding van zijn kinderen was hij feitelijk ook liberaal geweest, hij had ze veel vrijheid, veel eigen verantwoordelijkheid gelaten. Het was zijn *toon* geweest die elke vertrouwelijkheid tussen hem en zijn kinderen uitsloot. 'Toen ik groter werd,' zei Remo, 'heeft hij dat soms wel gezocht. Maar toen was het te laat, toen wilde ik er niet meer van weten. Er was nooit vertrouwelijkheid tussen ons geweest, hoe zou die er dan nu ineens wel kunnen zijn? Eens, herinner ik me, probeerde hij met me te praten. Ik gaf hem een stug antwoord en liep weg. Hij kwam me na, maar ik...' Hij bleef steken. Er kwamen tranen in zijn ogen. Hij slikte een paar keer en zei toen 'ik heb me blootgegeven'.

E. en ik zwegen. Remo begon na enige ogenblikken aan een ander verhaal.

Toen hij een kleine jongen was, zei hij, nam zijn zuster Amelia, vijftien jaar ouder dan hij, hem geregeld en zeer tegen zijn zin mee naar haar vriendin Flora. Zodoende had hij alle Driones goed leren kennen, maar E.'s vader had hij nooit gezien. Toen hij een jaar of twintig was, bezocht hij de bibliotheek. Daar zag hij dikwijls een boer zitten. Het maakte hem nieuwsgierig. Godweet wat voor boeken die bestudeert, godweet wat hij ervan begrijpt, dacht hij. In diezelfde tijd hoorde hij verhalen over het zoontje van Flora's zuster Nina (Remo is tien jaar ouder dan E.), dat zo'n veelbelovend, intelligent jongetje was; en, zei hij, 'op die mysterieuze wijze waarop de dingen soms gebeuren', had hij onmiddellijk verband gelegd tussen de boer in de bibliotheek en dat jongetje. En toen had hij bij de Driones E.'s vader ontmoet.

Hier eindigde dit verhaal, dat dus weer aansloot bij Remo's eerste opmerking tegen E.

Ik vergat nog iets. Toen Remo gezegd had dat hij *Kanker* met te weinig afstand geschreven vindt, vertelde hij het volgende.

Toen zijn moeder stierf, was hij in Milaan geweest. Hij had een telegram gekregen en was thuisgekomen. De huiskamer was stampvol rouwbezoek. ‘Door de stemming waarin hij verkeerde’ had hij de woorden, gebaren, gezichtsuitdrukkingen van al die mensen met ongewone scherpste geobserveerd, en met name had hij gelet op een verre nicht, hem zo goed als onbekend, die zichzelf tot middelpunt maakte en plechtig condoleanties in ontvangst nam. ‘De hemel weet waarom!’ had hij gedacht en geleidelijk was hij zich gaan amuseren, hij had moeten lachen om die potsierlijke komedie. ‘Soms,’ zei hij, ‘kan het dus nuttig zijn de dingen van een zekere afstand te beschouwen.’

Remo vroeg me nog waarom ik *Kanker* niet in het Italiaans heb geschreven. In het licht van het voorafgaande was dat niet zomaar een vraag: inderdaad, als ik het in het Italiaans had geschreven was mijn afstand ertoe vanzelf groter geworden. Maar ik gaf hem nu op mijn beurt een onbevredigend antwoord. Het antwoord had moeten zijn dat ik *Kanker* geschreven heb met de *bedoeling* me bloot te geven, en dat kan alleen in een taal die dichtbij komt.

E. is boven mijn hoofd bezig met het vervaardigen van gereedschap bestemd voor het vervaardigen van gereedschap waarmee hij zekere onderdelen van het clavecymbel zal kunnen maken.

7 jan. – E. gaat morgen naar Florence om buxushout voor de toetsen van zijn clavecymbel te kopen.

Toen we donderdagmiddag 30 december bij Michele kwamen, die ik toen voor het eerst zag (E. had hem al twee keer gezien terwijl ik in bed lag), vroeg Michele me onmiddellijk naar het boek van Dea. Ik had hem verteld over de reden waarom ik me ermee bezighoud, de manier waarop, mijn aanvankelijke twijfels erover, die toen ik me er eenmaal in verdiepte vanzelf wegvielen om plaats te maken voor een gevoel dat ik het best dankbaarheid kan noemen. Hij stelde de vraag een beetje onhandig. ‘Dat waar je me van de zomer over vertelde – ben je daar al klaar mee?’ Nog

niet helemaal, zei ik, Enzo helpt me het Italiaans te controleren, maar Enzo vindt er niets aan.

Dat lichtte ik nader toe. Enzo vindt het banaal, middelmatig, zei ik, en dat kan ik wel volgen, het is dikwijls banaal, het begint met een heel banale romantische ontmoeting. Mij stoort dat niet, omdat het cliché in de loop van het boek bezielde wordt met een kracht van liefde die twee mensen zichzelf doet vinden. Maar Enzo ontkent die kracht van liefde ook: hij ziet er koude waanzin, abstract fanatisme in, en daar begrijp ik niets van. E. protesteerde hier een beetje, dat had hij niet gezegd, zei hij. Maar ik had zijn eigen woorden gebruikt. Daar begrijp ik niets van, zei ik dus nog eens.

We zaten bij Michele's metersgrote vlammeende haard, E. en ik op de stenen banken ter weerskanten van het vuur en Michele op een stoel recht ervoor tussen ons in. Michele, die in tegenstelling tot E. met mijn betrokkenheid bij Dea's boek had meegeleefd, nam nu dus ook in concreto een middenpositie tussen ons in, wat hem merkbaar zenuwachtig maakte. Ik voelde een ogenblik een onhoudbare spanning en herhaalde toen dat E. me helpt de taalfouten uit de tekst te halen. Het zijn kleinigheden, zei ik, tenzij je veel laat zitten. Nee, zei E., ik laat niets zitten. Daarmee was de verbinding tussen ons hersteld, zodat Michele weer kon ademhalen.

Michele had een boek van een Castellinees gelezen dat in een denkbeeldig Castellina, in het boek Santa Croce, speelde. Hij had er geen enkel reëel persoon of feit in kunnen herkennen, zei hij, alleen een milieu, een sfeer, die met verzonnen personages en gebeurtenissen belachelijk werd gemaakt. Dat had hem zeer onaangenaam getroffen. Hij verzocht ons met klem dat boek ook te lezen om zijn bevindingen te verifiëren. E. ging ermee achter Michele's schrijftafel zitten en las er een half uur in, terwijl Michele mij zijn bezwaren ertegen uitvoerig uiteenzette. Ik antwoordde dat het goedkoop is om je wrok met verzinsels bot te vieren, waarmee je per definitie gelijk krijgt, en dacht dat Michele misschien mijn herkenbare beschrijving van Castellinese personen en feiten in gedachten had. Om dat na te gaan zei ik dat er in *Kanker* één personage voorkomt dat uit drie reële personen is sa-

mengesteld, wat om verhaaltechnische redenen niet anders had gekund, en ‘Hé!’ zei Michele geschokt, ‘ik dacht dat al jouw personen echt waren.’ Hier kwam E. achter Michele’s schrijftafel vandaan en zei dat hij in het boek van die Castellinees ook niets had kunnen herkennen.

Zondagmorgen liepen Michele en ik samen een uurtje om terwijl E. met clavecymbelproblemen bij oom Virgilio was. Ik vertelde over E.’s werk aan het clavecymbel. Bijv. het frontje boven het toetsenbord, een lang, smal plankje dat tussen twee richels kan schuiven en dat E. zorgen baart omdat het in de loop der eeuwen krom zou kunnen trekken. Of de benen sierstukjes die voorop de toetsen moeten komen, waarvoor hij tientallen onderling nauwelijks verschillende schetsjes heeft gemaakt; oom Virgilio maakt nu een instrumentje waarmee hij het definitieve ontwerp kan draaien. – Michele zei dat wat het werk van een mens van een industrieproduct onderscheidt, een karakteristiek *teveel* is; dat het fabrieksproduct heel goed doelmatiger, en zelfs mooier, kan zijn, maar dat dat teveel het individuele product de adem geeft waarmee het (misschien) zal overleven; en ik noemde de benen knopjes die op regelmatige afstanden op de randen van E.’s virginaal zijn geplakt, tot niets nut en misschien niet eens mooi, maar zo wordt het van oudsher door clavecymbelbouwers gedaan: het geeft uitdrukking aan de oneindige zorg die aan het instrument is besteed. Ik vertelde ook dat er in oom Virgilio’s huis letterlijk geen voorwerp is waaraan hij niet het een of ander heeft verbeterd en noemde zijn nagelvijltje dat aan de zijkanten van inkepingen is voorzien, erg handig om de laatste rafels bij te slijpen.

Michele begon nu te vertellen over zijn monumentale, door twee Castellinese timmerlui gemaakte boekenkast, met de al even reusachtige open haard en afgezien van een in de ruimte verloren wrak tafeltje plus enige stoelen, het enige meubilair in zijn kamer.

8 jan. – Om precies te zijn: de signatuur van de enorme ruimte die Michele op de begane grond van zijn huis voor zichzelf heeft ingericht (en die oorspronkelijk de bedrijfsruimte van zijn vader, wijnboer, was) is de deur. Die deur stamt van Michele’s kamer boven, waaruit hij zoals ik toen wel opgeschreven zal hebben jaren

geleden is verdreven. Het is een van groot vakmanschap getuigende deur met fijn geprofileerde lijsten, als gecanneleerde zuiltjes. Michele heeft die deur opgeëist en naar zijn nieuwe kamer overgebracht, en zijn idee voor de boekenkast was dat die bij de deur moest passen.

Hij wilde die kast laten maken door een *timmerman*, en niet door een meubelmaker, 'zo'n prutser die niet met goed hout werkt, maar met triplex en een laagje fineer'. Na enig zoeken had hij twee timmerlui gevonden, meester en knecht, wier eigenlijke vak echter het maken van deuren was; een kast hadden ze nog nooit bij de hand gehad. Dat had hem even doen aarzelen, maar het klopte aan de andere kant met zijn eigen beeld van de kast en hij had hun de opdracht gegeven. De knecht was als jongetje van vijf bij zijn baas in de leer gekomen, en, zei Michele, 'als de baas doodgaat, kun je er zeker van zijn dat hij alles wat hij weet en kan aan zijn knecht heeft overgedragen; dat is een relatie – ja, eigenlijk een hechtere relatie dan tussen vader en zoon.' Michele was zolang de twee timmerlui aan zijn kast werkten in die relatie opgenomen geweest; hij was bij alle twee 'kind aan huis' geweest en vertelde met voldoening dat ze geen vaste uren hadden aangehouden: soms werkten ze tot middernacht, soms sloegen ze over, en zomers gingen ze bijvoorbeeld van tijd tot tijd met hun twee gezinnen naar zee.

Gezien de premissen, is het niet verwonderlijk dat de kast niet zozeer een kast als wel een monument-met-deuren (inderdaad, even fijn geprofileerd als Michele's kamerdeur) is geworden. Het eigenlijke kastenmaken, wat immers hun vak niet was, stelde de twee timmerlui voor allerlei problemen waarover ze moesten nadenken en waarvoor ze oplossingen moesten vinden. De kast werd zodoende ook voor hen, zo goed als voor Michele, een gebeurtenis; een object waaraan ze al hun bekwaamheid en ervaring gaven, waarin ze zouden 'overleven'. Toen de kast helemaal klaar was, zei Michele, maar nog niet geverfd, was hij zo'n perfect staaltje van vakmanschap geweest 'dat ik er niet genoeg van kon krijgen om ernaar te kijken': de gecanneleerde stijlen, de fijn geprofileerde lijsten om deurpanelen en -ruiten, enzovoort enzovoort, het was allemaal feilloos geweest, zonder één enkele onregelma-